

УДК 378.016-054.62:81'243:35

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПИСЬМА
У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Чистякова А.Б., докт. пед. наук (Харків)

У статті розглядається взаємозв'язок цілей, етапів і методичної організації системи навчання іноземних студентів письма на заняттях з мови у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: письмо, техніка письма, писемна мовленнєва діяльність, система вправ.

Чистякова А.Б. Методические основы обучения иностранных учащихся письму в вузе. В статье рассматривается взаимосвязь целей, этапов и методической организации системы обучения письму на занятиях по языку на протяжении всего периода учебы иностранных студентов в вузе.

Ключевые слова: письмо, техника письма, письменная речь, система упражнений.

Chistyakova A.B. Methodic background for teaching writing to foreign students at the university. The stipulation of interrelation of the objectives, stages and methodic organization of the system of writing learning in language classes during the whole period of foreign students' studies at the university is considered in the article.

Key words: system of exercises, writing, writing technique.

До проблеми навчання іноземних студентів письма у вищому навчальному закладі методисти звертаються постійно, виділяючи

окремі аспекти оволодіння цим видом мовленнєвої діяльності: види диктантів [5], типи письмових переказів і творів [6; 7], ступені компресії [2], психологічні труднощі [8] та ін.

Інтерес методистів до засобів розвитку писемного мовлення в іноземних учнів обумовлений тим, що письмо супроводжує їх навчальну діяльність впродовж усього періоду занять у вищому навчальному закладі. Письмо охоплює різні сфери навчальної діяльності іноземних студентів: написання конспектів прочитаного або прослуханого тексту, складання анотацій, резюме, написання рефератів, дипломних робіт та ін. Тому навички й уміння володіння письмом доцільно розвивати поступово з урахуванням тих методичних завдань, які визначаються кожним етапом навчання письма у вищому навчальному закладі (початковий, середній, просунутий, завершувальний).

Розглянемо методичні основи навчання писемного мовлення на кожному з названих етапів.

Як відомо, письмо як вид мовної діяльності включає навчання техніці письма і писемної мовленнєвої діяльності. Техніка письма виступає засобом розвитку писемної мовленнєвої діяльності. Оволодіння діяльністю, яка скерована на висловлювання думок у писемній формі, є метою вивчення іноземної мови.

Навчання техніці письма. Під технікою письма розуміють діяльність, скеровану на графічну фіксацію мови та її елементів.

Навчання техніки письма включає навчання каліграфії, графіці, орфографії та пунктуації.

Навчання *каліграфії* спрямовано на формування каліграфічної реалізації нового звучання відповідно до того, як засвоюється новий алфавіт. При цьому викладачеві доцільно особливу увагу звертати на каліграфічне написання наступних прописних букв: *я, ю, ф, щ, ц, р, у, ы, л; А, Ф, У, Ш, Щ, Ц, Д, В, Р, П, Я, Ю*.

Навчання *графіки* включає оволодіння двома навичками: правильним зображенням букв і правильним з'єднанням їх у слова. В.П. Павлова (1967) встановила ряд психологічних труднощів, які відчують іноземці, навчаючись зображенню букв і встановленню зв'язків між буквами і звуками російської мови.

1. Звичне зображення букв позначає інший звук. Наприклад, латинськими буквами *n, r, p, g* передаються звуки [н], [р], [н], [г].

2. Звичне зображення букви позначає варіанти знайомого звуку. Так латинськими буквами *k, a, o* передаються звуки, близькі російським [к], [а], [о].

3. Незнайоме зображення букви передає знайомий звук. Російські букви *ж, з, б, т, ш, ф* передають звуки, відомі в європейських мовах.

4. Незнайомі букви позначають незнайомі звуки. Це російські букви *ы, щ, ц*.

Формування графічних навичок сприяють наступні вправи:

1. Списування надрукованого тексту, слів, частин фраз. Така вправа навчає студентів розрізняти друкарські й рукописні знаки письма. Наприклад:

Дом, лампа, стол, стул. Это дом. Это лампа. Это стол. Это стул.

Дом, лампа, стол, стул. Это дом. Это лампа. Это стол. Это стул.

Подібні вправи пропонуються тим, хто починає вивчати російську мову (студенти, стажисти) в процесі проходження початкового фонетичного курсу (36–72 години) [10].

2. Слухові диктанти. На перших заняттях викладач пропонує слова, в яких зображення букв відповідає вимові “*стол, стул, лампа, тут, там*” та ін. Пізніше пропонуються слова, що підкоряються певному правилу: “*доска, окно, подруга*” тощо.

3. Вправи, де студентам пропонується написати слово, доповнивши його пропущеними буквами:

л □ □ □ а м □ □ □ а п □ □ □ а

4. Вправи – ігри-кресворди, загадки й ін.

э	□	□
	□	
	т↓	
п↓	□	□
	м	□ □ □

5. Складання лексичного словника до заданої викладачем теми. Студент самостійно підбирає іменники, дієслова, прикметники, прислівники, які потрібні для розповіді на задану тему. Наприклад, до теми “Семья” студенти можуть підібрати наступні слова: “*брат,*

сестра, младший, старший, отец, мама, работают, банк, аптека, учится, лицей, университет”.

На середньому і подальших етапах навчання графіки доповнюється навчанням норм орфографії й пунктуації, бо наявність помилок у письмових роботах (твори, письмові перекази, конспекти та ін.) утрудняє процес їх розуміння.

Навчання *орфографії* скероване на навчання перекодування звуків мови в адекватні знаки письма [9]. Студенти зазвичай дізнаються відомостей з орфографії в процесі повідомлення лексичних і граматичних знань, оскільки значення, звукова форма і написання повинні асоціюватися між собою. Як відомо, існує чотири принципи орфографії: 1) фонетичний, тобто написання слова відповідає його звучанню: “мама, папа, дом, лампа, стол, стул” та ін. Цей принцип означає, що ми пишемо так, як вимовляємо; 2) морфологічний, тобто морфема пишеться завжди однаково незалежно від фонетичних умов, в які вона потрапляє: “сдать, дуб”. Згідно цього принципу частини слова треба писати завжди однаково, незалежно від вимови; 3) історичний, тобто написання пояснюється лише історією розвитку слова: “машина, жить”; 4) семантичний: “лук, але луг; надежда, але Надежда”. Правопис подібних слів залежить від їх значення.

В основу навчання орфографії викладач може покласти названі чотири принципи. При цьому, доцільно орфографічні й лексичні знання підносити одночасно, щоб у учнів формувалася асоційована єдність компонентів: значення – звукова форма – форма написання. Відповідно до накопичення лексичного матеріалу викладач групує його за орфографічними ознаками. Для пояснення орфографічних закономірностей доцільно студентам давати правила. Це дозволяє, з одного боку, розвантажити пам’ять учнів, а з іншого – дає студентам знання й розуміння того, як правильно писати за аналогією вже відомі та нові слова, які належать до одного класу орфографічних явищ.

Орфографічні правила закріплюються у вправах на спостереження або у вигляді різних диктантів. У методиці викладання РЯІ розроблені наступні типи диктантів [5].

1. *Зоровий диктант*. Викладач на дошці записує текст, в якому міститься велика кількість орфограм. Ці орфограми графічно позначаються різноколірною крейдою. Студенти повторюють за

викладачем записаний текст і роблять його орфографічний аналіз. Після цього текст записується по реченнях. Записаний текст по пам’яті студенти порівнюють з текстом на дошці та виправляють помилки.

2. *Автодиктант*. Для автодиктанту підбирається текст або короткі вірші, що містять матеріал по орфографії. Студенти пишуть текст по пам’яті. Після запису тексту студенти роблять орфографічний аналіз.

3. *Вільний слуховий диктант*. Викладач читає текст двічі. Студенти записують його по пам’яті. При цьому студенти повинні записати всі орфограми, наявні в тексті. Для перевірки спожитих студентами орфограм можна їх записати на дошці, зробити аналіз.

4. *Слуховий вибіркового диктант*. Суть його полягає в тому, що студенти записують тільки ті слова, які містять орфограми. Завданням даного диктанту є уміння, коли студент може виділити, почути і записати орфограми, що вивчаються.

5. *Слуховим контрольним диктантом* є текст, в якому представлені всі вивчені орфограми. У перевіреному диктанті викладач підкреслює помилки, які студенти повинні згодом виправити і пояснити.

Відомості з *пунктуації* учні отримують у міру оволодіння складними реченнями.

Таким чином, навчаючи техніки письма, *навчаємо* студентів засобу оформлення власної писемної мовленнєвої діяльності.

Навчання писемної мовленнєвої діяльності. Основною метою навчання мовленнєвої речової діяльності виступає навчання іноземних студентів письмово формулювати висловлювання на мові, що вивчається. Навчання мовленнєвої речової діяльності здійснюється поетапно.

На *початковому і середньому етапах* навчання писемної мовленнєвої діяльності починається з *письмового переказу*. Він є комплексною вправою з граматики, лексики і стилістики. Виділяють різні типи письмових переказів [7].

Переказ вивченого тексту. Після вивчення декількох текстів викладач пропонує написати переказ по тексту, складеному на знайомому лексико-граматичному матеріалі.

Переказ нового тексту. Викладач читає незнайомий текст. Його розуміння перевіряється питаннями. Після цього студенти переказують текст. Потім викладач пропонує написати зміст тексту в аудиторії. Викладач може давати додаткові граматичні завдання до переказу: спожити замість теперішнього часу минулий або майбутній, замість першої особи – третю та ін.

Переказ з перестановкою матеріалу. Ці перекази вносять творчий елемент, активізуючи мислення студента і формуючи творче відношення до матеріалу. Виділяють декілька різновидів подібних переказів: 1) відновлення послідовності подій; 2) перенесення епізоду, що розкриває причину подій, в початок або кінець викладу; 3) перенесення в початок викладу найцікавішого епізоду; 4) групування матеріалу при двоплановому оповіданні та ін.

Переказ розповіді викладача. Викладач розповідає цікаву історію, побудовану на знайомому лексико-граматичному матеріалі. Визначивши розуміння розповіді за допомогою питань, викладач пропонує написати його.

Переказ з елементами твору. Тексти для подібного переказу повинні бути художніми, емоційно насиченими, динамічними, але в той же час допускаються доповнення і варіанти сюжетної лінії при переказі. Послідовність роботи над даним типом переказу наступна: 1) слухання тексту; 2) складання плану; 3) формулювання творчої частини завдання (розповісти про долю героя, зробити висновки про зміст розповіді та ін.); 4) визначити ідею розповіді й висловити власне відношення та ін. Подібний переказ виконується в аудиторії.

Після перевірки робіт викладач читає найбільш вдалу з них.

Навички й уміння писемної мовленнєвої діяльності розвиваються також і при роботі над *творами*. Виділяють наступні типи творів.

Твір-мініатюра складається з декількох речень. Речення складаються за зразком прочитаних текстів. Робота над твором спочатку проводиться в аудиторії. Текст записується на дошці під контролем викладача. По даній моделі студентам пропонується написати домашній твір.

Твір за опорними словами. Для написання цього твору викладач пропонує студентам лексику, яка повинна скласти каркас майбутнього твору. Цей вид роботи можна використовувати для закріплення якої-небудь лексико-граматичної теми. Наприклад, твір на тему “Лист на

батьківщину” можна використовувати для закріплення відмінювання особистих займенників, а в творах “Наша кімната”, “Наш гуртожиток” повторити вживання прийменників *в* і *на*, місцевого і знахідного відмінків іменників, а також присвійних займенників.

Твір за текстом. Після читання текстів типу “Місто, в якому я живу”, “Київ – столиця України” викладач пропонує студентам написати твір “Моє рідне місто” або “Столиця моєї країни”.

Твір про екскурсію. Робота над цим твором починається з підготовки до екскурсії. Перед проведенням екскурсії записується лексика, необхідна для розуміння того, про що належить почути студентам. Під час екскурсії учні розмовляють з екскурсоводом за задалегідь складеними питаннями. Після цього пишеться твір.

Твір за кінофільмом. Цей вид твору за характером близький до попереднього. Можна запропонувати студентам написати твір про один з епізодів побаченого ними фільму.

Твір за картиною доцільно проводити після кожної вивченої лексичної теми, що сприяє активізації лексико-граматичного матеріалу.

Роботі за картиною зазвичай передують декілька підготовчих етапів [6]. Перший – бесіда про художника, з картиною якого студенти познайомляться. У групі із слабкою підготовкою бесіда може бути замінена читанням статті та словарною роботою за цією темою. Потім може бути проведена екскурсія в музей, якщо там є картини цього художника. Після екскурсії на занятті проводиться бесіда з повторним розглядом репродукцій картин. Ця бесіда може проводитися в двох варіантах: у слабкій групі студенти відповідають на питання викладача; у добре підготовленій групі студенти, спираючись на зміст картини, висловлюють свою думку. Наприкінці заняття викладач підводить підсумки на основі висловлювань учнів.

При написанні твору за картиною можливі різні варіанти додаткових завдань: 1) даються слова для обов'язкового вживання (це можуть бути терміни, що дають студентам можливість повніше і правильніше аналізувати художні якості картини, а також слова, що відносяться як до самого змісту картини, так і до опису зображеної сфери життя); 2) пропонується скласти словник до картини (учні повинні спочатку перерахувати всі предмети, які вони можуть побачити і назвати на картині, потім підібрати до них прийменники і

порівняння, а після цього назвати їх місцезнаходження і так далі); 3) пропонується писати твір за мотивами картини (розмова героїв картини, опис передісторії подій, зображених на картині і так далі). Перший твір за картиною зазвичай пишеться в аудиторії під керівництвом викладача, план складається на занятті або дається викладачем в готовому вигляді; лексика, що рекомендується для використання в творі, дається у вигляді надрукованого списку.

Твір на вільну тему доцільно проводити після вивчення лексико-граматичного матеріалу з певної теми. Практика свідчить, що студентам важко планувати матеріал, який у них є, хоча вони і володіють достатнім запасом фактичних знань з теми і необхідним для виконання роботи словарним і граматичним мінімумом. Тому доцільно паралельно з написанням твору навчати студентів складання плану. Види плану можуть бути різноманітними: питання (де, коли, хто, навіщо), у формі речень (типу: “Зустріч на вокзалі”), емоційний план, план з особливим завданням, план-характеристика тощо. Вміння планувати матеріал і планувати по-різному залежно від характеру роботи і формулювання завдання значно полегшує студентам процес написання, допомагає чіткості висловлювання думок, логічному об'єднанню окремих частин роботи.

План твору на вільну тему може складатися самими студентами (індивідуально або в аудиторії), спільно з викладачем або запропонований в готовому вигляді. Стимулом до написання твору є емоційний настрій учнів. У цих цілях доцільно проводити бесіди про художника, якщо твір пишеться по картині; перед твором про країну можна провести бесіду про сім'ю студента, його роки навчання і життя на батьківщині. Все це вводить студентів у коло ідей і думок тієї теми, якій буде присвячено твір. Велику роль для написання таких творів грають також екскурсії, навчальне кіно, творчі вечори, зустрічі з відомими людьми. Темою творів на вільну тему може бути “*Мій друг*”, “*Як ми провели свята*”, “*Що я побачив під час екскурсії*”, “*Моє життя в новій країні*”, “*Моя рідна мова*”, “*Столиця моєї країни*” та ін.

Твір на тему за фахом багато в чому близький до твору на вільну тему. Такі твори допомагають студентам в накопиченні й активізації спеціальної лексики, вводять у практику студентів граматичні конструкції наукового стилю мовлення, сприяють розвитку умінь

цитування, конспектування і узагальнення книжкового та лекційного матеріалу. Матеріалом для написання твору виступають спеціальні тексти, науково-популярна література, газетні й журнальні статті, пов'язані зі спеціальністю студентів. Викладач готує студентів до написання твору: складається план і готується розповідь студента з кожного пункту плану. Після цього студенти пишуть домашній твір. Після перевірки творів проводиться їх аналіз і робота з помилками. До творів за фахом можна віднести теми, пов'язані із спеціальністю студента-іноземця: “Чому я хочу стати фізиком?”, “Яка роль генетики на сучасному етапі” та ін.

Твір за художнім текстом. Мета такого твору – навчити користуватися текстом як основним матеріалом твору, а також прищепити навички самостійного аналізу тексту. Матеріалом для такого твору слугує художній текст. Перед твором текст заздалегідь вивчається на заняттях, по ньому проводиться лексична і граматична робота. Підготовча робота по тексту йде іноді протягом декількох занять, але не виділяється із загального плану занять в групі, не підкреслюється як спеціальна підготовка до твору. До безпосередньої роботи над твором можна приступити тільки тоді, коли текст всебічно вивчений і не містить для учнів труднощі при повторному самостійному читанні та аналізі. Твори такого вигляду можуть бути різними: характеристика героя розповіді, обґрунтування назви тексту та ін. Твори можуть слугувати підсумком роботи над текстами, які читаються в групі.

Твір-рецензія пишеться на тому рівні володіння мовою, коли студенти накопили достатній лексико-граматичний матеріал, вільно читають і аналізують художній текст, легко підтримують непередготовлену бесіду. Цей тип твору є до певної міри узагальнювальним, оскільки дозволяє студентам практично застосовувати все, чому вони навчилися під час занять: розумінню й критичному осмисленню матеріалу, його аналізу, а також умінню виразити власні думки. Матеріалом для написання твору-рецензії можуть слугувати твори художньої літератури, кінофільми, газетні статті, спектаклі, доповіді та ін. Підготовка до написання твору-рецензії починається з бесіди, в процесі якої формуються навички критичного висловлювання на ту або іншу тему. Крім того, виконуються стилістичні вправи, які потребують вивчення самої

форми рецензії (вступне слово викладача, читання зразка, складання плану рецензії та ін.). Перші рецензії пишуться під керівництвом викладача в аудиторії, надалі студенти можуть писати ці твори самостійно.

На *просунутому і завершуючому етапах* навчання писемної мовленнєвої діяльності здійснюється шляхом вивчення іноземними студентами різноманітних засобів *компресії*. Виділяється чотири ступені компресії: вербальний, морфосинтаксичний, синтаксичний та семантичний [2].

Вербальний ступінь компресії – це компресія слів і словосполучень. До цього типу компресії відноситься запис загальноживаних слів і словосполучень, технічних і наукових термінів. Студентам пропонуються вправи на дешифровку закодованих термінів, загальноживаних слів і словосполучень, які часто зустрічаються. Цей вид компресії студенти можуть використовувати при конспектуванні та записі лекцій.

Морфосинтаксичний ступінь компресії знаходить свій вираз у способах поєднання речень. Речення в тексті або частинах тексту поділяються на комунікативно-сильні і комунікативно-слабкі. При перекладі висловлювань з комунікативно-сильного в комунікативно-слабкий можливі два типи вправ на стиснення речень. Перший – це скидання одного з головних членів речення, визначуваного слова при узгодженому визначенні, слова, що керує, або словосполучення при дієслові з обов'язковим управлінням; другий – заміна членів речення різними субститутами: займенниками 3-ої особи, присвійними і вказівними займенниками (такий, той та ін.), дієприкметниками з вказівним значенням (подібний, аналогічний та ін.), виразами з вказівними займенниками (при цьому, разом з тим та ін.).

До *синтаксичного* ступеня компресії відноситься стиснення тексту шляхом трансформації речень: декількох простих в складне або одного складного в декілька простих. На цьому ступені можуть бути використані вправи з передачі певних смислових одиниць різними шляхами з використанням традиційних засобів компресії інформації (прислівникових і дієприслівникових оборотів, відокремлених означень, однорідних членів речення та ін.).

Семантичний ступінь компресії пов'язаний із смисловим аналізом тексту. На цьому ступені доцільно навчати студентів не вживати

речення, які не несуть основної інформації або смислові частини, які не впливають на цілісність тексту і не позбавляють типових для нього категорій.

На I–V курсах навчання писемної мовленнєвої діяльності тісно пов'язане з читанням та аудіюванням і підпорядковане комунікативній меті – навчити студентів конспектувати лекції та літературу за фахом [3].

Ця комунікативна мета вирішується шляхом виконання різних вправ, кожна з яких вирішує ті методичні завдання, які визначаються даним етапом навчання.

Механізм швидкісного письма формується при написанні диктантів (словарних і фразових), запису завчених напам'ять фраз, запису слів в скороченій формі. Формування *механізму еквівалентних заміни* досягається шляхом навчання стисло письмово відтворювати прочитаний абзац, а також написання вільних диктантів. Навчання складанню і запису планів (питальних, називних), відтворення абзаців близько до змісту тексту формують *навички виокремлювати інформацію і відтворювати її близько до тексту*.

Виконання вправ по складанню власного тексту на основі пред'явлених тез і візуальних опор; узагальнена передача змісту двох або декількох текстів; складання самостійного висловлювання на основі раніше прочитаних або прослуханих текстів приводить до розвитку *уміння складати текст репродуктивно-продуктивного характеру*.

Навчаючи письма, слід проводити велику роботу з попередження помилок. Небезпека помилок, зроблених на письмі, полягає в тому, що вони залишаються в пам'яті, і їх викорінювання вимагає великої праці.

Робота над письмом ведеться впродовж навчання іноземних студентів у вищому навчальному закладі, починаючи з підготовчого факультету, і закінчується написанням дипломної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ануфриева Н.Ф. Система письменних работ на продвинутом этапе // Тез. IX Междунар. семинара преподавателей рус. яз. высш. учеб. заве-

- дений стран Азии, Африки, Ближнего и Среднего Востока и Латинской Америки / Н.Ф. Ануфриева. – М. : Изд-во УДН, 1969. – С. 29-32.
2. Барыкина А.Н. Компрессия информативного содержания текста как один из ведущих навыков при обучении письменной речи на базе текста / А.Н. Барыкина // Русский язык для студентов-иностранцев. – М. : Рус. яз., 1987. – С. 27-30.
 3. Вишнякова Т.А. Обучение русскому языку студентов-нефилологов / Т.А. Вишнякова. – М. : Рус. яз., 1980. – 149 с.
 4. Ганичева В.И. О развитии монологической письменной речи при обучении русскому языку иностранцев / В.И. Ганичева // Русский язык для студентов-иностранцев. – Вып. II. – 1971. – С. 43-51.
 5. Гроховски Л. Методика обучения русскому языку / Л. Гроховски. – Варшава, 1978. – 350 с.
 6. Добровольская В.В. О проведении некоторых видов творческих письменных работ в группах учащихся-иностранцев / В.В. Добровольская // Русский язык для студентов-иностранцев : сб. ст. – Вып. 2. – М.: Высш. шк., 1965. – С. 3-36.
 7. Зубехина И.А. К вопросу о системе письменных работ на начальном этапе обучения / И.А. Зубехина, И.Л. Максимова // Вопросы методики преподавания русского языка иностранцам. – М., 1973. – С. 60-67.
 8. Павлова В.П. Некоторые аспекты психологического обоснования обучения письменной речи на втором языке / В.П. Павлова // В помощь преподавателям русского языка как иностранного. – М.: изд-во МГУ, 1967. – С. 89-97.
 9. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е.И. Пассов. – М.: Рус. яз., 1977. – 216 с.
 10. Чистякова А.Б. Русский язык для иностранных студентов. Рабочая тетрадь / А.Б. Чистякова, Э.Н. Джурко, И.П. Петренко. – Харьков : Константа, 2004. – 89 с.

© А.Б. Чистякова, 2010